

Дмитро Ткач

магістр історії, науковий співробітник
Інституту суспільних досліджень
(м. Дніпропетровськ)

У статті проаналізовано процес підготовки соціальної програми ОУН у 1927—1929 роках та її висвітлення на Першому Конгресі українських націоналістів.

Ключові слова: ОУН, соціальна політика, націоналізм, соціалізм, Перший Конгрес українських націоналістів.

The process of preparation of social programs of the OUN in 1927—1929 and its presentation at the First Congress of Ukrainian Nationalists are analyzed in the article.

Keywords: the OUN, social policy, nationalism, socialism, the First Congress of Ukrainian Nationalists.

СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА НА ПЕРШОМУ КОНГРЕСІ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Сторінки українських національно-визвольних змагань першої половини ХХ століття донині залишаються найгострішими у вітчизняній історичній науці. Передусім така ситуація пов'язана із надмірною політизацією історії в суспільстві. В той же час можемо із сумом констатувати, що фахові дослідження залишаються доступними тільки для певного кола представників академічної науки. Більшість наших громадян просто не уявляють, чим займаються професійні історики та яка користь від існуючих науково-дослідних інститутів. Україні бракує історичних досліджень прикладного характеру.

Пропоноване дослідження викликане необхідністю висвітлення маловідомих аспектів діяльності Організації Українських Націоналістів. Попри існування низки стереотипів щодо історії ОУН, тільки академічна наука дозволяє об'єктивно та неупереджено поглянути на реальну історію цієї організації. Так, наприклад, для більшості донині залишається невідомим той факт, що українські націоналісти першої половини ХХ ст. мали цілком прагматичні плани організації життя майбутньої держави. Крім того, окремою темою в концепції державотворення була виділена проблема соціального розвитку. Сьогодні можна впевнено говорити про те, що члени ОУН не тільки прагнули здобути власну державу — вони готувались до її творення.

Об'єктом дослідження є соціальна програма українського націоналізму наприкінці 1920-х рр., зокрема, процес підготовки та змістовна частина документа, покладеного в основу соціальної програми ОУН під час Першого Конгресу українських націоналістів.

Актуальність теми пов'язана, передусім, із браком знань в тій частині ідеологічної платформи ОУН, яка торкалась організації соціального життя. Представлене дослідження охоплює 1927—1929 рр. Найбільший масив програмних документів був підготовлений спеціально до Першого Конгресу українських націоналістів. Протягом наступних років державотворча концепція хоч і зазнавала змін, але зберегла основні принципи, закладені в її основу.

Конгрес Українських Націоналістів. Відень, 1929 р. Зліва: 1 ряд: Юліан Вассіян, Дмитро Андрієвський, Микола Капустянський, Євген Коновалець, Микола Сціборський, Яків Моралевич, Володимир Мартинець, Микола Вікул. 2 ряд: Іван Малько, Осип Бойдуник, Максим Загривний, Євген Зиблікевич, Петро Кожевників, Дмитро Демчук, Леонід Костарів, Олесь Бабій, Ріко Ярій, Михайло Антоненко, Зенон Пеленський. 3 ряд: Юрій Руденко, Ярослав Барановський, Степан Охримович, Степан Ленкавський, Андрій Федина, Ярослав Герасимович, Теофіл Пасічник-Тарновський, Олександр Згорлякевич

Історіографія дослідження складається із низки робіт, присвячених історії ОУН та історії формування ідеології українських націоналістів. До першого блоку варто віднести працю Петра Мірчука «Нарис історії ОУН» — одну із перших спроб комплексного висвітлення історії організації її безпосереднім членом¹. Подібною роботою, присвяченою історії створення організації, є дослідження члена ОУН (м) Зиновія Книша². Обидві праці хоча й далекі від об'єктивного оцінювання подій, проте мають історичну цінність.

Серед сучасних робіт, які торкалися формування ідеології ОУН, варто виділити дослідження Марії Мандрик³, Андрія Рибачка⁴, Георгія Касьянова⁵.

Економічну платформу організації досліджено дніпропетровцем Володимиром Панченком⁶. Торкаючись сучасних досліджень з історії ОУН, не можна оминати увагою і фундаментальне дослідження, проведене робочою групою істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА⁷.

Джерельна база дослідження представлена документами збіроч «Конгрес Українських Націоналістів 1929: документи і матеріали»⁸, «Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів»⁹, а також статтями часописів «Розбудова Нації» та «Національна думка».

Специфіка піднятої теми потребує також додаткового визначення термінології. Зокрема, в дослідженні для роз'яснення рівня розгляду соціальної проблематики використовується термін «соціальна програма». Однозначного його трактування сьогодні не існує через постійну мінливість поняття «соціальне». Один із найпопулярніших електронних довідників «Вікіпедія» пояснює термін як «комплекс узгоджених заходів за цілями, строкам, ресурсами та виконавцями у масштабах визначеної території та галузі соціальної сфери, що спрямовані на вирішення комплексу соціальних проблем»¹⁰. Поруч з тим фаховий «Политологический словарь» дає

³ Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу. — К.: Вид-во імені О. Теліги, 2006. — 392 с.

⁴ Рибак А. Українська держава у планах ОУН (1939-й — 1950-ті роки). (Історико-політологічний аналіз). — Острог: Острозька академія, 2007. — 224 с.

⁵ Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (Аналітичний огляд). — К.: Інститут історії України НАН України, 2003. — 64 с.

⁶ Панченко В. Формування економічної платформи українського націоналістичного руху у 1920—1950-х роках. — Дніпропетровськ: Свідлер, 2010. — 286 с.

⁷ Організація Українських Націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. — К.: Наукова думка, 2005. — 52 с.

⁸ Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський. — Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — 420 с.

⁹ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / Упоряд. Ю. Черченко, О. Кучерук. Т. 1: 1927—1930. — К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2005. — 480 с.

¹⁰ Соціальна політика [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальна_політика.

¹ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — Львів, 2003 — Т. 1. 1920—1939 — 642 с.

² Книш З. Становлення ОУН. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. — 128 с.

таке визначення: «Соціальна політика — один із головних напрямів внутрішньої політики держави, завданням якої є забезпечення тих соціальних ресурсів, із яких вона бере підтримку, створює передумови для розгорнутого відтворення і своєї діяльності, а також забезпечує стабільність суспільної системи»¹¹. Таким чином, друге визначення обмежує соціальну політику лише умовою існування держави. Очевидно, що наше дослідження пов'язане зі специфікою формування державотворчої концепції в умовах відсутності самої держави. Відповідно, соціальна програма розглядається як комплекс завдань, направлених на врегулювання соціальних проблем. Варто також звернути увагу на відмінність соціальних проблем початку ХХ ст. від соціальних проблем сьогодення. З точки зору принципу історизму, варто розглядати соціальні проблеми в контексті усвідомлення їх людьми свого часу.

Перші згадки про соціальну програму українського націоналізму датуються 1927 р. Саме тоді Володимир Мартинець у власній статті відзначив доцільність використання синдикалізму у державному плануванні. Основними рисами синдикалізму були принципи приватної власності, ініціативи, а також солідарність всіх соціальних верств¹². Головною соціальною проблемою свого часу націоналісти вважали класове протистояння, яке за своєю природою призводить до руйнування держави зсередини. Для України, на думку В. Мартинця, синдикалізм не був би абсолютно новим явищем — він пропонував взяти за основу існуючі кооперативні спілки¹³.

Готуючись до об'єднання різних націоналістичних організацій, один із творців ідеологічної платформи ОУН Дмитро Андрієвський зазначав особливу важливість теми організації суспільного життя. Він виділив важливість створення нової системи суспільних взаємин, яка враховувала б досвід та традиції українців. Натомість запозичення будь-яких форм та методів з досвіду інших країн, за думкою автора, могло би тільки принести шкоду національним

інтересам¹⁴. Простежуючи генезу українського націоналізму, можна помітити, що ідеологи постійно наголошували на необхідності творити власні суспільно-політичні форми організації державного життя. Один із провідних українських філософів, член ОУН Юліан Вассиян, писав: «Націоналізм розбудовує свою програму методично, т. з. не за абстрактними засадами філософії, моралі, соціології, уложеними в схеми, але відчитанням потреб нації з безпосереднього наглядання її життя та визволенням засобів енергії, необхідних для її здійснення»¹⁵.

Готуючись до Конгресу українських націоналістів, Євген Коновалець в одному з листів до Д. Андрієвського вказав на необхідність виголошення тематичних рефератів, які б закладали фундамент політичної програми організації: «На мою думку, треба раніше всього тим всім, які стоять до проводу близько, дати завдання опрацювати певні найважливіші конкретні питання, які відтак мали би увійти до програми Укр[аїнських] Нац[іоналістів], і то ще до скликання конгресу, з тим, що їх праці мусіли би поступово бути поміщені в Р[озбудові] Н[ації]. Це не мали би бути готові реферати на конгрес, а тільки заподали в сконденсованій формі відношення поодиноких людей до конкретних питань»¹⁶. Соціальну проблематику було доручено розроблювати В. Мартинцю¹⁷.

Декілька слів варто сказати про цього видатного члена ОУН та активного громадського діяча, оскільки саме з його ім'ям найбільше пов'язане подальше формування соціальної програми ОУН. Народився В. Мартинець 1899 р. у Львові, закінчив Академічну гімназію. У часи Першої світової воював в лавах Українських Січових Стрільців, був секретарем губернiального комісара Української Народної Республіки для Холмщини, Полісся і Підляш-

¹⁴ Андрієвський Д. До ідеологічно-статутарної підготовки організації українських націоналістів // *Розбудова нації*. — 1928. — Ч. 6. — С. 220.

¹⁵ Вассиян Ю. До головних засад націоналізму // *Розбудова нації*. — 1928. — Ч. 2. — С. 37.

¹⁶ Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 17 лютого 1928 р. // *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / Упоряд. Ю. Черченко Т. 2, ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським* — К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2007. — С. 70—71.

¹⁷ Проект програми Конгресу Українських Націоналістів (Друге півріччя 1928 — початок 1929 р.) // *Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський*. — Львів: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — С. 46.

¹¹ *Политология: Энциклопедический словарь / Общая ред. и сост.: Ю. И. Аверьянов*. — М.: Московский коммерческий университет, 1993. — С. 273.

¹² Мартинець В. Синдикалізм — як нова форма суспільного господарства // *Національна думка*. — 1927. — Ч. 4. — С. 19.

¹³ Там само. — Ч. 7—8. — С. 18.

ся. Був інтернований поляками у 1920 р. Здобував вищу освіту в Українському таємному університеті у Львові за спеціальністю «право», Високій торгівельній школі у Празі за спеціальністю «економіка», Берлінському університеті за напрямом політологія та журналістика, Сорбоннському університеті за напрямом «філософія». В. Мартинець був членом Групи української національної молоді (ГУНМ) в Празі. Мав багаторічний досвід редактора видань «Національна Думка», «Сурма», «Розбудова Нації». Брав участь в I та II Конференціях українських націоналістів. З часів I Конференції був обраний членом Проводу Українських Націоналістів (ПУН) і виконував функції керівника секретаріату та референта преси і пропаганди. Під час Конгресу українських націоналістів брав участь у роботі соціально-економічної комісії. Його перу належить програмний документ «Соціальна політика». Був обраний референтом пропаганди ПУН. Після розколу ОУН увійшов до мельниківського крила. У 1941—1942 рр. — провідник ОУН (м) на Західноукраїнських землях. У січні 1944 р. заарештований німецькою владою та потрапив до концтабору Бретц. Звільнився у жовтні 1944 р., 1949 року емігрував до Канади, де і помер у 1960 р.

Роль та значення постаті В. Мартинця в історії українського національно-визвольного руху ще потребує своєї оцінки у вітчизняній науці. Завдяки широкому світогляду та активній громадсько-політичній позиції він зробив значний внесок у формування ідеологічної платформи ОУН.

В процесі розробки соціальної програми, не менш важливим виявилось й питання, які саме теми вона має розкрити. Вперше її план був описаний ще у проекті переліку всіх рефератів. Для доповіді «Соціальний проблем на Україні» були запропоновані теми ідеї рівності можливостей та справедливості; ролі родин, класів та станів; громадських організацій та професійних спілок; робітничого питання; права приватної власності; соціального захисту; жіночого питання¹⁸. Щодо кожної з них планувалось підготувати бачення, яке би повністю відповідало цінностям та орієнтирам націоналістичної ідеології.

¹⁸ Проект переліку рефератів на Конгрес Українських Націоналістів (Друге півріччя 1928 — початок 1929 р.) // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський. — Львів: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — С. 51.

Дещо пізніше, в інформаційній записці, Д. Андрієвський зазначив, що у рефераті В. Мартинця непотрібно концентрувати увагу на популярній на початку століття темі протистояння між робітниками та представниками великого капіталу. Натомість він радив сформувати власний варіант вирішення питання взаємодії різних класів. Особливістю націоналістичного підходу було те, що у державі не мало би бути елементів класової боротьби. Передбачалось, що буде створена така система взаємовигідних відносин між різними верствами населення, яка максимально забезпечуватиме спокійний та збалансований розвиток всіх представників нації¹⁹.

Важливою соціальною проблемою, яка потребувала вирішення, на думку українських націоналістів, була слабкість національних класів. Те, що українці були представлені переважно селянством, на думку Д. Андрієвського, було явищем аномальним. Звідси і походило прагнення «сприяти виробленню інших національних верств: робітничої, купецької, промислової та інших»²⁰.

Під час Конгресу українських націоналістів у Відні соціальна програма набуває означених форм. Про її важливість можна судити за текстами протоколів пленарних засідань. Відповідальними за їх ведення були три обраних секретаря — В. Мартинець, Степан Охримович та Юрій Руденко. До роботи соціально-економічної комісії були залучені, зокрема, Микола Сціборський, Леонід Костарів, Яків Моралевич, Осип Бойдуник та В. Богущ (псевдонім Макара Кушніра). Після півторагодинної доповіді В. Мартинця відбулось загальне обговорення теми²¹.

На жаль, текст реферату поки що залишається недоступним для більшості вітчизняних науковців — ймовірно, він і досі зна-

¹⁹ Андрієвський Д. Уваги щодо підготовки Конгресу Українських Націоналістів: інформаційна записка про стан підготовки рефератів (Друге півріччя 1928 — початок 1929 р.) // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський. — Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — С. 54.

²⁰ Андрієвський Д. До ідеологічно-статутарної підготовки організації українських націоналістів // Розбудова нації. — 1928. — Ч. 6. — С. 220.

²¹ Протокол пленарних засідань, запис В. Мартинця 1929 р., 27—29 січня, 2—3 лютого // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський. — Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — С. 72.

ходиться в архівах Чехії. Однак відновити його змістовну частину сьогодні можна за тими питаннями, які були озвучені в обговоренні.

Так, однією з важливих проблем, яка викликала дискусію, була роль держави у врегулюванні конфліктів між класами. В результаті обговорення було прийняте рішення, що держава має завжди виступати арбітром у вирішенні всіх спірних питань між класами. До того ж, мала бути сформована система, яка могла б вчасно регулювати взаємини між групами в межах держави. Один із членів Комісії, Петро Кожевников, виступив з ініціативою взагалі відмовитись від терміну «клас». На його думку, більш доцільним було б використання поняття «продукційні спілки» — як об'єднання людей за типом роботи та результатом праці²². Ця ідея, ймовірно, походила із популярних на той час у Європі ідей синдикалізму. Їхня сутність, зокрема, полягала у відмові від внутрішньо національної ворожнечі класів. Боротьба в середині країн призводила до загального ослаблення держави перед зовнішніми загрозами (як військово-політичними, так і економічними).

Не меншу дискусію викликала тема тривалості робочого дня. Спочатку пропонувалось ввести 7-годинний робочий день. Однак пропозиція була відхилена більшістю через усвідомлення потреби активної розбудови національної економіки. Так, зокрема, Є. Коновалець виступив із пропозицією затвердження 8-годинного робочого дня, але з можливістю подальшого поступового його зменшення. За результатами голосування цю пропозицію було затверджено²³.

Окремим блоком обговорювано тему форм та способів вираження протестів населення. Зокрема, розглядалось, наскільки вони можуть бути шкідливими для національної економіки. З іншого боку, повна заборона страйків обмежувала б права громадян на відстоювання кращих умов для життя. Націоналісти прийняли можливість страйків як форми вираження протестів робітників,

оскільки це могло стати суттєвою перевагою програми націоналістів перед ідеями, які поширювали їх ідеологічні супротивники.

На обговорення була винесена тема виробничих рад на державних підприємствах — до них мали би входити як працівники, так і представники керівництва. Виробничі ради за своєю формою та поставленими цілями мали би стати аналогом профспілок. Їхньою основною метою мало б бути відстоювання прав робітників та контроль за дотриманням всіх встановлених державою правил та норм²⁴.

Щоправда, не всі члени комісії були задоволені розкриттям теми у проголошеному рефераті та подальшому обговоренні. Зокрема Дмитро Демчук, Зеновій Пеленський та Ю. Вассиян доволі критично поставились до представленого реферату. На їхню думку, не було висвітлено ряд потенційних проблем, які могли б виникнути за умов формування держави «з нуля»²⁵.

Під час засідання соціально-економічної комісії П. Кожевников виступив із пропозицією сформулювати 5–6 основних тез стосовно соціальної політики, які б увійшли до загальної програми ОУН. Результатом проведення Конгресу стало звернення «Від Конгресу Українських Націоналістів». Цей документ декларував такі тези для соціальної сфери: «створення законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств, з узглядненням відмінностей окремих земель, що [в]війдуть до складу Української Держави»²⁶. Розбудова всіх галузей народного господарства мала спиратись на співпрацю між всіма «виробничими верствами», яку забезпечувала державна влада на засадах «волі праці, права коаліції і вільних умов працівників і працедавців». Для цього був затверджений 8-годинний робочий день із можливістю його подальшого скорочення, запроваджене загальне соціальне забезпечення. Окремим пунктом виділено обов'язкову безплатну державну школу²⁷.

²⁴ *Протокол пленарних засідань, запис С. Охримовича, 1929 р., 28–29 січня, 2–3 лютого // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський. — Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — С. 110.*

²⁵ *Там само. — С. 128.*

²⁶ *Від Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова нації. — 1929. — Ч. 1–2. — С. 2.*

²⁷ *Там само. — С. 3.*

²² *Протокол пленарних засідань, запис Ю. Руденка, 1929 р., 28–29 січня, 2–3 лютого // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський. — Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — С. 128.*

²³ *Там само. — С. 82.*

Ширше соціальну програму висвітлено у резолюціях Конгресу. У розділі «Охорона праці та соціальне забезпечення» представлені тези, які дозволяють побачити риси соціальної програми ОУН. У сфері самоорганізації різних верств населення дозволялось утворювати коаліції, профспілки та синдикати за територіальним і галузевим принципами. Для окремих державних підприємств мали бути утворені виробничі ради, до функцій яких належав би контроль з умовами праці робітників та якості продукції. Окремо мали бути створені ради працівників кожної галузі, які брали б участь у налагодженні ефективної роботи із представниками інших галузей. Всі конфліктні ситуації між працівниками та працедавцями передбачалось вирішувати у судовому порядку або із залученням спеціальних державних комісій. Натомість якщо питання не могло бути вирішеним, за робітниками зберігалось право на страйки, а за роботодавцем — локаутів. Затверджувався 8-годинний робочий день із можливістю його подальшого зменшення. Попри рівність доступу до роботи держава мала би заборонити використовувати дитячу працю, нічну роботу для підлітків та жінок. Передбачалось введення мінімальної заробітної платні для державних та приватних підприємств. Держава мала би опікуватись проблемами безробітних, надаючи належну допомогу за рахунок спеціальних фондів. У той же час держава мала би запровадити єдину систему загального забезпечення для всіх соціальних груп. Передбачалось встановити максимальний пенсійний вік — 60 років²⁸.

Програму планувалось втілювати в два етапи: 1) зміною державно-політичного стану шляхом революції та 2) зміною господарсько-суспільних умов шляхом послідовних реформ²⁹.

ОУН сформувала власний програмний документ, в якому окреме місце посідала соціальна проблематика. Протягом подальших років, вона не зазнавала суттєвих змін — увага членів організації була прикута до більш нагальних організаційних проблем та бо-

ротьби за здобуття державності. Перші спроби втілення соціальної програми відбулись у 1941 р. — на декілька місяців члени ОУН(б) спробували перебрати важелі управління на території України. І хоча він тривав недовго, це був важливий досвід у сфері практичного втілення програми. Із соціальною проблематикою зіштовхнулись і члени похідних груп ОУН. Знайомство з українцями сходу, центру та півдня призвело до переосмислення підходів до втілення соціальної програми. Результатом цього став III Надзвичайний Збір ОУН, на якому соціальна програма українського націоналізму зайняла більш помітне місце.

²⁸ Резолюції Конгресу Українських Націоналістів: проект 1929 р. (2 лютого) // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упоряд. В. Муравський. — Л.: НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху, 2006. — С. 302—303.

²⁹ Мартинець В. По Конгресі // Розбудова нації. — 1929. — Ч. 1—2. — С. 6.